

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DUBNICZKY ZSOLT

A PESTI MÁGNÁSNEGYED KIALAKULÁSA

Történelemtudományi Doktori Iskola
Iskolavezető: Dr. Székely Gábor DSc

Művelődéstörténeti Doktori Program
Programvezető: Dr. Kósa László MHAS

A bizottság tagjai

A bizottság elnöke:	Dr. Kardos József DSc, professor emeritus
Bírálok:	Dr. ifj. Bertényi Iván PhD Dr. Ress Imre CSc
Titkár:	Dr. Kertész Botond PhD
Tag:	Dr. Tókéczki László CSc
Póttag:	Dr. Kiss Gy. Csaba DSc
Póttag:	Dr. Halmos Károly PhD
Témavezető:	Dr. Kósa László MHAS

Budapest, 2012

Tézisek

I. A téma felvetése

A Budapest történetét ismerők, különösen a főváros történetével foglalkozók előtt ismert, hogy a városegysítést megelőző, valamint az azt követő időben a pesti oldalon, a Nemzeti Múzeum környezetében, Belső-Józsefváros szívében nagyobb számú reprezentatív palotát emeltek. Az építetők zöme a városba költöző vagy az év bizonyos hányadát a családjával együtt a városban töltő arisztokrata volt. A megtelepedés főleg a Nemzeti Múzeum mögötti területet, valamint a mai Ötpacsirta, Reviczky utca mentén lévő ingatlanokat érintette, de tágabb értelemben ide sorolhatóak azok az épületek is, amelyek ettől egy kicsit távolabb, a mai Trefort, Horánszky, Szentkirályi, Krúdy Gyula utca mentén találhatóak. Jelentős arisztokrata családok tagjai telepedtek meg itt, úgymint a Festeticsek, Károlyiak, Esterházyak, Wenckheimék – hogy csak a legjelentősebbeket és legismertebbeket említsük.

Az 1860-as éveket követő négy évtizedben épült paloták jelentős mértékben megváltoztatták a Nemzeti Múzeum környékének városképét. A korabeli visszaemlékezésekben ez a terület mint elhanyagolt (kül)városrész szerepelt, amelyet a közeli Széna (ma Kálvin) téren elhelyezkedő hírhedt Két pisztoly vendégfogadó külleme, és a benne zajló botrányos események még inkább tovább rontottak. A XIX. század második felének ez a negyven esztendeje mindebből egy vonzó, finom, exkluzív hangulatú, előkelő és méltóságteljes városrészt hozott létre, ahol maga az uralkodó is többször megfordult. A paloták a főváros építészeti arculatának meghatározó elemeivé váltak – hiszen ott találjuk őket a Budapestről szóló leírásokban –, emellett hozzájárultak a fővárosi társasági élet formálódásához, megvalósítva mindazt, amit Széchenyi még a reformkor idején elgondolt.

A Nemzeti Múzeum környéke nem az egyetlen helyszín volt az arisztokrácia fővárosi építkezése során, de a legjelentősebb. Országgh Sándornak az 1880-as évek első felében készített kimutatása több helyet is felsorolt Budapesten, ahol főúri épületek álltak. Ilyen volt Budán a Vár, valamint annak környéke: főleg a Margit (ma Bem) rakpart, és az ismert krisztinavárosi Karácsonyi-palota. Pesten a Belváros, többek között a Nemzeti Casino környéke, ahol a Reáltanoda és a Szép utca mentén több palota állt egymás közelében: Blaskovich Ernőé, a Szapáry, Zichy, Győry családé. Ezen kívül a Lipótváros, valamint az épülő Sugárút mentén közel tíz épület, és igen szerényen kettő a Ferencvárosban.

Józsefvárosban a Nemzeti Múzeum környékén, főként mögötte sorakozott egymás mellett a legtöbb épület. Mivel itt egy viszonylag kis helyen koncentrálódó nagyszámú, leginkább rezidenciális jellegű s városépítészeti szempontból kiemelkedő értékeket teremtő arisztokrata megtelepedés jött létre, joggal kapta ez a terület már ebben az időben a város többi főúri építkezésétől megkülönböztető *mágnásnegyed* kifejezést.

Arisztokrata negyedek kiépülése nem volt társtalan jelenség sem a hazai, sem az európai várostörténetben. Szinte minden egykori s mai főváros vagy valamikori kormányzati, igazgatási központ büszkélkedhet hasonlókkal. A legismertebb minták és előképek itthon Pozsonyban és Kolozsvárott, külföldön Párizsban, Bécsben és Prágában találhatóak, de

London, Berlin, Szentpétervár várostörténetében is fellelhetőek a párhuzamok, a mai Olaszországról nem is beszélve.

A pesti mágnásnegyed kialakulását bemutatni és feltérképezni több szempontból is fontosnak tartom. Lehetőség nyílik általa részben bemutatni, részben megvizsgálni a magyar társadalom felső rétegének a XIX. század második felében lezajló fővárosi urbanizációját, azaz a tartós, de egyben szezonális városi jelenlétükből adódó reprezentatív építkezéseiket, területhasználatukat és az ezekhez az épületekhez fűződő társasági eseményeket, s azon belül a palota térhasználatát.

Ugyanakkor a kialakulás a várostörténeti szemponton kívül fontos művelődéstörténeti kérdéseket is érint, hiszen a magyar arisztokrácia egyes tagjainak itteni építkezése révén elemezhetővé válik szezonális városi tartózkodásuk és jelenlétük formája, módja.

II. A disszertáció szerkezete

Doktori disszertációmban a fővárosban a Nemzeti Múzeum környékén létrejövő mágnásnegyed kialakulását kísértem végig a XIX. század '50-es éveitől kezdve a századforduló időszakáig bezárólag.

Bevezetésként, mivel a mágnásnegyed nem közigazgatásilag létező, hanem a köztudatban élő terület volt, a negyed területi elhelyezkedéséről írtam. Emellett megvizsgáltam azt is, hogy a ma már a Budapest-kutatók és a várostörténet iránt érdeklődők számára közzismert mágnásnegyed kifejezés hogyan és mikor került be a köztudatba, s vált általánossá, valamint, hogy a területre ezen kívül még milyen elnevezéseket alkalmaztak. Itt került sor a kutatás módszerének, a források és a szakirodalmi háttér bemutatására is.

Maga a disszertáció három fő szerkezeti részre oszlik. Először is fontosnak tartottam, hogy bemutatásra kerüljön a negyed kialakító réteg, a magyar arisztokrácia, valamint néhány olyan jelentősebb európai s részben hazai párhuzam előadása, amelyre már a kortársak is felfigyeltek (Párizs – Faubourg Saint-Germain). Ezt követi a magyar arisztokrácia Nemzeti Múzeum környéki megtelepedését elősegítő okok alapos elemzése. Az európai (fő)városokban az ilyen arisztokrata negyedek kialakulása szinte kivétel nélkül uralkodói/fejedelmi központokhoz, rezidenciákhoz köthetőek. Mivel Pest nem töltött be ilyen funkciót, az ezen kívül eső okokat kellett felkutatni, részben elemezni. Ezután kerül sor a negyed területi kialakulásának részletes – levéltári forrásokat feltáró – bemutatására, amelyet évtizedenként elemezve kísértem végig. S végül a harmadik nagy szerkezeti egységet az itt megtelepedő arisztokrácia társasági életének a bemutatása alkotja.

III. Kutatás és elemzés

1. A dolgozat célja és a kutatás módszere, források

A pesti mágnásnegyed kialakulása az utóbbi évtizedek várostörténet-írásának abba a kutatási területébe illeszkedik, amelyik a társadalom városi térhasználatát próbálja meg a különböző források segítségével változatos módszerek alapján feltárni és elemezni. A negyed kialakulásának feltérképezése egyben lehetőséget nyújt annak bemutatására, hogy miként használta fel a városba beköltöző arisztokrácia a Nemzeti Múzeum környékén rendelkezésre álló teret. Időben előrehaladva miként vált a birtokosává, és hogyan élt a terület adta lehetőségekkel, hogyan alkalmazkodott és miként viszonyult a kötöttségekhez, valamint hogyan tudta azt a saját igénye és ízlése szerint megváltoztatni és átformálni.

A kialakulás feltérképezése alap kutatási feladat volt, hiszen magát a folyamatot, a környék városképeének az átalakulását, a levéltári forrásokat feltárva és elsődlegesen azokra támaszkodva, még nem vizsgálták. Ennek során nemcsak feltártuk, de megpróbáltuk elemezni

is azokat a városalakító és urbanizációs változásokat, amelyek a Nemzeti Múzeum környékén zajlottak – a kialakulást megelőző időszakról kezdve a századforduló időszakáig bezárólag.

Mivel a kialakulással kapcsolatban arra vonatkozóan, hogy az arisztokrácia egyes tagjai a városnak miért ezen a helyén fogtak építkezésbe, nem maradt fenn egyértelmű írásos bizonyíték, a dolgozatban összefoglaltuk azokat a körülményeket és tényezőket – lebontva a városfejlődéstől kezdve az idő- és térbeli, valamint a személyi összetevőikig –, amelyek elősegítették ezt a főúri megtelepedést.

Pest pontos ingatlan-nyilvántartását a városi telekkönyvek tartalmazzák. Ezekre a telekkönyvi bejegyzésekre támaszkodva tudtuk megállapítani a tulajdonviszonyok megváltozásának, az egyes ingatlanok eladásának vagy megvételének a pontos idejét – azaz az arisztokrácia fokozatos térnyerését és városi térhasználatát a Nemzeti Múzeum körül.

Az építkezések megkezdését és befejezését, az egyes építkezések elbírálását, az építkezések ütemét, esetleges szabálytalanságokat a Pest város Építő Bizottmányának, valamint Pest város tanácsának iratai és az 1870-ben megalakuló Fővárosi Közmunkák Tanácsának meglévő határozatai alapján lehetett nyomon követni. Ez utóbbi vitás esetekben fellebbviteli fórumként is szolgált, másodfokon ő döntött építési és építésrendészeti kérdésekben.

Az építésügy területén eljáró másik hatóság a Pest Városi Mérnöki Hivatal volt. Felügyelt az utak, utcák, csatornák állapotára s javaslatot tett ezek szabályozására, karbantartására. Ezeket az ügyeket maga a tanács intézte, de a szakvéleményt a Mérnöki Hivatal adta, valamint gondoskodott a kellő végrehajtásról is. Hivatali területén s feladatkörén belül kijelölte az egyes házhelyeket, felügyelte az építkezéseket.

Tudvalevő, hogy az arisztokrácia életformája elsősorban a reprezentációra épült. A városi paloták teljes minőségükben, kívül és belül, ezt szolgálták. Elemeztük az épületek funkcionális felosztását és stílusát, a belső térhasználatot pedig részben a korabeli sajtó tükrében, másrészt pedig olyan visszaemlékezésekre, naplókra vagy levelekre támaszkodva próbáltuk meg bemutatni, amelyek ennek a kívülről zártnak és merevnek látszó életmódnak a kulisszái mögé engedtek bepillantást.

2. A negyed kialakulását elősegítő okok

Az arisztokrácia pesti beköltözésének és a Nemzeti Múzeum környékén való megtelepedésüknek számos oka volt. A folyamat elindulását nagymértékben elősegítette Pest fővárosi szerepkörének a kiteljesedése, valamint Széchenyi figyelemfelhívása, azaz a grófnak azok az intézkedései, amelyekkel osztályostársainak a figyelmét az általa elgondolt új főváros (Pest) felé terelte. Ezen túlmenően azonban még számos olyan mozzanatot találtunk, ami a mágnásnegyed itteni kialakulását közvetlenül magyarázza. Ezek közé tartoznak a helyrajzi adottságok, elsősorban a Nemzeti Múzeum, amely egyben a főrendiháznak is helyet adott, valamint a mögötte, éppen a mágnásnegyed kialakulását megelőzően felépült Nemzeti Lovarda vonzereje, és azoknak az épületeknek (Casino, Nemzeti Színház) a közelsége, amelyek az arisztokrácia számára fontos szórakozási lehetőséget, a városi élet kellemesebbé tételét, olykor a kulturális igények kielégítését szolgálták. De nem hagyhatók figyelmen kívül azok a munkálatok sem, amelyek az 1838-as árvízvető városrendezési szabályozások eredményeképpen a mágnásnegyed kiindulási pontjának s egyszersmind a középpontjának tekinthető mai Pollack Mihály tér kialakulását eredményezték. Az arisztokrácia vidéken tágas terekkel, parkokkal vette körül magát. A városba beköltözve a barokkos pompát kedvelő főurak feltehetően ugyanezt a térélményt szerették volna érezni maguk körül, amely egyben a hatalmukat, rangbéli távolságukat is kiemelte. A létrejött előkelő tér egy reprezentatív helyet kínált arra, hogy az itteni telkek, amelyek még maguk is részben osztatlanok és szabályozatlanok voltak, később nagyobb szabású épületeknek adjanak otthont. Az ilyen városi terekhez való vonzódásnak megvolt az a magyarázata is, hogy a terek mindig is

kedvező körülményt biztosítottak arra, hogy a paloták eleganciája, építészeti esztétikuma kellő mértékben érvényesülni tudjon.

Ezen kívül kiemeltük Belső-Józsefváros városfejlődési sajátosságait, valamint a politikai élet itteni megképződésének fontosságát. Egyszersmind rávilágítottunk az időbeli körülményekre is: a nemzeti ébredés időszakára, valamint a társasági élet újjáformálódásával kapcsolatban azokra az arisztokráciával szemben támasztott igényekre és elvárásokra, amelyek az 1850-es évek közgondolkodását jellemezték.

Külön hangsúlyt helyeztünk a személyi tényezőkre, azaz a majdani mágnásnegyedben elsőként építkező gr. Festetics György, és a vele párhuzamosan palotát emelő gr. Károlyi Lajos alakjára, személyes indítékaikra, ambícióikra, amelyek arra készítették őket, hogy Pesten telket vásároljanak, és azon palotát építtessenek. Erre azért volt szükség, mert a negyed további kiépülése az előbbi szempontokon túlmenően a két gróf nagyszabású rezidenciális jellegű építkezésének volt köszönhető. Építkezésük arra ösztönözte a városba beköltöző főrangúakat, hogy maguk is itt a környezetükben fogjanak hasonló tevékenységhez.

3. A mágnásnegyed kialakulását megelőző időszak

A mágnásnegyed kialakulását vizsgálva érdekesnek tartottam néhány oldal erejéig azt is szemügyre venni, hogy milyen volt a kialakulást megelőző időszak. Egyrészt, hogy milyen volt a Nemzeti Múzeum környéke a paloták felépülését megelőzően, s kik voltak az itteni telektulajdonosok, másrészt pedig, hogy az arisztokrácia a kialakulást megelőző időszakban milyen mértékben volt jelen Pesten, és hol rendelkezett ingatlantulajdonnal. A választ részben egyes korabeli városleírások, a Múzeum közelében lakó Karacs Teréz és Bókay Árpád visszaemlékezése, továbbá a telekkönyvi adatok és a sajtóinformációk szolgáltatták. Mindebből kiderült, hogy a Nemzeti Múzeum környéke az 1860-as évekig egyáltalán nem keltette fel különösebben az arisztokrácia figyelmét. Ezt megelőzően a Belvárosban és a Lipótvárosban építkeztek jelentősebb számban, ez a terület pedig többnyire polgárok, honoráciorok által lakott városrész volt. A mágnásnegyed kialakulása azonban nem jelenti azt, hogy az előbbi építkezési helyszínek teljes mértékben megszűntek volna, és kizárólag itt folytatódtak, hanem inkább azt, hogy ez a terület is – mint lehetséges építkezési helyszín – az arisztokrácia figyelmébe vonódott, és a belvárosi helyszínek mellé gyorsuló ütemben felzárkózott.

4. A mágnásnegyed kialakulása

A mágnásnegyed kialakulásának a feltérképezése annak az épületegyüttesnek a létrejöttét jelentette a számomra, ami ma látható a Múzeum környékén. A kialakulás a Nemzeti Múzeum környékének a társadalmi átrétegződését jelezte, ahol idővel, az addig ittlévő polgári réteget kiszorítva, az arisztokrácia dominanciája érvényesült. Ez szemmel láthatóan az építészeti formakincsben nyilvánult meg, azaz új épületek: városi paloták megjelenésében lehetett nyomon követni. A leglátványosabb mindez a Nemzeti Múzeum mögötti területen volt, ahol a hagyományos arisztokrácia építkezett. A mágnásnegyed azonban nemcsak palotákból állt. A Nemzeti Múzeum környéke nem egy az arisztokrácia számára fenntartott hely volt, az ingatlanforgalom szabadságából adódóan bárki, akinek módja volt rá, megtelepedhetett itt. A kialakulásba beletartoznak azok a Múzeum két oldalán elhelyezkedő bérházak és bérpaloták is, amelyeknek a döntő hányadát eredetileg a vagyonos polgárság emeltette magának, idővel azonban főúri kézbe kerültek, akik viszont új építkezéseket már nem fogantatosítottak. Nem bontották le a már meglévő épületet, hogy oda új palotát emeltesse, hanem a már meglévő épületek tulajdonosává válva azt használták.

Ilyen épületnek számít például Bókay János Múzeum utcai bérháza, amelyet az orvos, gyermekgyógyász emeltetett magának az 1870-es évek elején. Bókay ugyanúgy vonzónak érezte és előnyös befektetésnek gondolta a területet, mint Festetics gróf, s a környéken maga is ingatlanhoz tudott jutni. A halála után azonban nem sokkal háza gr. Károlyi László tulajdonába került. A gróf a már meglévő épületet nem bontatta le, mert minden bizonnyal maga is tudta, hogy egy háromemeletes épület lebontása felesleges pénzkidobás lenne. A reprezentációs igényét az első emeleti lakosztályon – ahogy egykor Bókay maga is – kielégíthette, az épület többi részét pedig értékesíteni tudta, vagy fenntarhatta a Károlyi nemzetség tagjai részére. Ez a tulajdonost váltó bérház azonban ugyanúgy az arisztokrácia megtelepedését képviselte és hozzátartozik a mágnásnegyed kialakulásához, mint a Múzeum mögötti látványos palotasor kiépülése.

Azért is fontos volt ezeket tárgyalni, mert a Nemzeti Múzeum környékét a mágnásnegyed kialakulása során nem úgy kell elképzelni, hogy az arisztokrácia palotaépítkezéseinek kívül ott ne folyt volna más építési tevékenység, s az itt lévő ingatlanok csupán arisztokrata „befektetőkre” vártak volna ahhoz, hogy rajtuk bármiféle építkezés megindulhasson. A Bókay-bérház erre kiváló példának bizonyult. Ugyanakkor nem minden, a palotaépítkezésein kívül zajló építkezési tevékenység volt Bókayhoz mérten ilyen látványos és maradandó. A főúri paloták felépülésével párhuzamosan több olyan építkezés és átalakítás, toldalék-hozzáépítés is folyt, valamelyest a környék szépülése, építészeti eleganciájának megnövekedése folytán, amelynek ma már csak a megkért engedélyekben, a beadott tervekben vagy a tanácsi iratokban lelhetjük nyomát.

Emellett azt is fontos kiemelni, amire a telekkönyvi bejegyzések szolgáltattak kellő bizonyítékot, hogy egy olyan ingatlan, amelyik csak később, mondjuk a '80-90-es években került arisztokrata kézbe, már ezt megelőzően a '60-as évektől kezdődően is olyan adásvétel tárgyát képezte, amely nem feltétlenül kötődött az arisztokráciához. Örökösödés, rokoni szálak, kapcsolatok vagy éppen vétel révén egy-egy ingatlan többször is gazdát cserélhetett, míg végül arisztokrata kézbe került. Vagyis egy ilyen ingatlan sorsát nem úgy kell elképzelnünk, hogy az 1860-as évek elejétől a tulajdonviszonyokat illetően stagnáló képet mutatott volna, és az ebben bekövetkező első változást egy főúr vételi szándéka indította volna el, hanem éppen ellenkezőleg – bár nem minden esetben – már a főúr vételét megelőzően is foly(hat)tak vele kapcsolatban adásvételi tranzakciók.

A fentebb mondottakból az következik, hogy a mágnásnegyed kialakulása, mint a társadalmi elit megtelepedése nem esett szorosan egybe a Nemzeti Múzeum környékén álló épületek keletkezésének idejével, hiszen akadt köztük olyan is, mely a ház felépülését követő tizenöt-húsz év elteltével került csak arisztokrata kézbe. A Bókay-bérház példájánál maradva, ez az épület az 1870-es évek elején került be a környék városképi elemei közé – és van ott ma is –, de csak két évtizeddel később állítható be abba a sorba, amely a terület társadalmi átrétegződését mutatja.

Dolgozatunkban a kialakulást a környék építészeti városképének az átformálódása alapján, azaz a ma látható épületek felépülésének időbeli sorrendjében követtük nyomon, egyszerismind addig érintve a tulajdonváltási sorrendet, amíg az ingatlan arisztokrata kézbe nem került, azaz megtörtént az ingatlan társadalmi cseréje.

A Nemzeti Múzeum körüli főúri negyed kialakulása, a tulajdonviszonyoknak az arisztokrácia javára történő átalakulása közel harminc-negyven esztendő telt igénybe, és az 1860-as évek elejétől kezdve eltartott a századforduló időszakáig. Ez viszonylag hosszú idő, és jelzi, hogy a kialakulás nem ment rohamléptekben, egyik napról a másikra. A kialakulás nem jelentett gyors, egymásután, netalántán egymással versengő építkezést. Jelzi azt, hogy folyamat volt, mintsem gyors, tudatos döntések sorozata. Tudatos, vagy inkább szándékos annyiban természetesen volt, hogy a később jövők valószínűleg szívesebben telepedtek meg ott, ahol a saját társadalmi rétegük kezdett centralizálódni, és ahol a társasági életük színtere is

koncentrálódott, mint az ettől távolabb eső területen. A szándék viszont nem jelenti azt a tudatosságot, hogy már korábban készültek volna erre.

A közel négy évtized, az építkezések üteme természetesen lehetőséget biztosított arra, hogy bizonyosfajta periódusokat állítsunk fel és szakaszokat különítsünk el benne. Mint általában minden folyamatnak, ennek is volt eleje, voltak „kezdeményezők”, mintaadók, valamint követők, és voltak olyan időszakok, mikor több építkezés is folyt egyszerre. Az utcák sem egyforma ütemben, és nem is egymást követően nyerték el a mai arcukat. Többször előfordult, hogy egy-egy foghíj beépítésére csak évekkel később került sor.

A '60-as évek a kialakulást elindító évtized volt. Az építkezések ezt követően a '70-es években folytak a legnagyobb ütemben, köszönhetően a város születőfélben lévő fővárosi rangjának és az ehhez méltó nagyvárosi jelleg kialakulásának. Ehhez képest az ütem a '80-90-es években kissé lanyhult, jelezve egyben azt is, hogy ekkorra már megnőtt a terület beépítettségi foka.

5. Az építkezések üteme

A mágnásnegyed kialakulása olyan főúri személyekhez kapcsolódott, akiket a megélénkülő közélet, az 1860-as évektől újra felelevenedő politikai élet, Pest nagyvárosi fejlődése és fővárosi szerepköre vonzott a Nemzeti Múzeum környékére. Nem csoportérdek, hanem egyéni ambíció és szándék mozgatta a többségüket, akik az itt elsőként megtelepedő Festetics György és Károlyi Lajos palotái körül építkeztek. A kialakulást elindítója az előbb említett két főúr volt, akiket úgyszintén az egyéni célok hajtottak, de a szinte egy időben történő telekvásárlásuk és építkezésük együttes érdekeket is sejtet.

A statisztikai adatok szerint az 1870-es évek legelején Pesten a Józsefvárosban folyt a legintenzívebb építkezési tevékenység. Mindezt, ahogy erre Körösi József is felhívta a figyelmet, két okra lehetett visszavezetni: az egyik a városfejlődés, a másik az eddig felépült paloták voltak. A '70-es évek az arisztokrácia további megjelenését eredményezte, de – ahogy már említettük – a Nemzeti Múzeum környékén zajló építkezések nemcsak hozzájuk kötődtek. Építkeztek itt rajtuk kívül a polgárság és a középbirtokosság köréből származó személyek is. Területileg azonban mégis elkülönültek egymástól. Az arisztokrácia kizárólag a Nemzeti Múzeum mögötti részen vert gyökeret – kivéve Károlyi Sándor/Ede palotája, bár ez is ide számítható –, míg a Múzeum két szélén a tőle eltérő rétegek fogtak építkezésbe.

Mivel az 1880-90-es évekre az ekkorra már mágnásnegyedként számontartott terület telkei az 1870-es évtized építkezési lázának köszönhetően jórészt beépültek, ez a két évtized egy visszafogottabb építkezési időszakot jelentett. Üresen álló területek jőszerivel ekkor már alig voltak. Az új építkezések a meglévő – esetleg a '70-es években felépült vagy átalakított – nem főúri házak elbontását eredményezték, ugyanakkor előfordult emeletráépítés is. Az új ingatlanulajdonosok megjelenését továbbra is a hely presztízse motiválta. Már nemcsak egy-két palotáról volt szó, mint a kialakulás elején, hanem már egy, a köztudatban is egyre szélesebb körben elterjedő, lassan fogalommal váló negyedről, amelyben élni, lakni presztízst jelentett.

Mindemellett fontosnak tartottam azt is érzékeltetni, hogy a Nemzeti Múzeum mögötti építkezések nemcsak annyiban jelentettek pozitívumot az itteni városkép átalakulásában, hogy a környék impozáns épületekkel, főúri otthonokkal gazdagodott, hanem abban is, hogy elősegítették a terület urbanizációját. A paloták megjelenése, valamint az 1865-ben megépült Képviselőház – s ennek nyomán a politikai, kormányzati központ létrejötte – egyre sürgetőbbé tette itt a megfelelő városi környezet kialakítását. A Múzeumkertet szegélyező deszkapalánk egyre visszataszítóbban hatott, a csatornázatlan utcák, a por és a sár egyre tarthatatlanabbá vált, de egyre tűrhetetlenebb volt az is, hogy egy olyan, a városi csöcselék tanyájává váló fogadó álljon a közelben, mint a Két pisztoly. Így

bekerültek a kialakulás bemutatásába azok a városrendezési folyamatok (utcaszabályozás, csatornázás, kövezés), amelyek a kialakulás idején a területen zajlottak.

6. Társadalmi konfliktusok

A Nemzeti Múzeum környékén épülő palotákat élénk figyelemmel kísérte a közvélemény, és nagy elégedettséggel nyugtázták az újabb és újabb főúri telekvásárlásokat. Információkat közöltek, hogy kinek van már ott telke vagy éppen palotája, s kik készülnek építkezni. Az építkezések során üdvözölték az arisztokrácia nemzeti szempontból fontos növekvő pesti jelenlétét, valamint urbanisztikai szempontból a Nemzeti Múzeum környezetének az intézményhez méltó átalakulását. Ugyanakkor – talán, mint minden változásnak – ennek is voltak kárvallottjai és sérelmezői. Mindez azonban elenyésző és marginális, nem általánosnak mondható jelenség volt ahhoz a pozitívumhoz, ahhoz a hozadékhoz képest, amit az elegáns városkép kibontakozása, kiformalódása jelentett. Amiért mégis érdemesnek tartottam őket megemlíteni az az, hogy kiválóan érzékeltetik, miszerint a makroszinten végbemenő és megjelenő pozitívumok mikroszinten nem mindig tűntek annak, és egyesek számára negatívumként is megjelen(het)tek, illetve bizonyos mértékben negatívumként is megél(het)ték azokat. Másrészt pedig érzékeltették a konfliktus mögött meghúzódó és annak nyomán felszínre kerülő társadalmi ellentétet, és a terület társadalmi átrétegződésének a megindulását. Ez az 1860-as években még csak a magánérdekek összeütközését jelentette, a '70-es évektől kezdődően viszont már megjelentek azok a konfliktusok is, amikor a közösségi – fővárosi – érdek szegült szembe a magánérdekekkel.

7. A főúri reprezentáció megnyilvánulásformái

Az arisztokrácia életformájának egyik meghatározó eleme, létének lényege a reprezentáció, a társadalmi helyzet, a rang és az előkelőség kifejezése volt. A magas társadalmi állás mindig is azt a kötelezettséget vonta maga után, hogy ezt a rangot az alattuk élők számára bizonyos formák által kinyilvánítsák. Minél magasabb helyet foglalt el egy adott személy a társadalomban, minél magasabb posztot töltött be és minél magasabb ranggal rendelkezett, annál inkább megjelent nála az a kötelezettség, hogy a közéletben és a magánélet területén a társadalmi állásához mérten, hatalmi helyzetének megfelelően viselkedjen és szerepeljen.

A társadalmi reprezentáció véleményünk szerint – Marosi Ernő tanulmány alapján –¹ kétféle formára bontható. Van aktív oldala, egy temporális, időleges, időhöz kötődő formája, ami azt az időszakaszt jelenti, amely alatt a társadalmi státus demonstrálása megtörténik, a különböző alkalmakhoz kötődő pompakifejtés lejátszódik, azzal a térhasználattal együtt, ahol ezek a cselekmények végbemennek. Ezzel szemben létezik a reprezentációnak passzív oldala, a szónak tétlen, cselekvés nélküli értelmében. Számos dolog tartozik ebbe. Elemei az épített környezet és mindaz az anyagi, tárgyi kultúra, amellyel az arisztokrácia körülvette magát, amelyek sokszor egyben státusszimbólumok is voltak. Ezen kívül beletartozik az a reprezentatív tér is, amely keretet biztosít ahhoz, hogy a reprezentáció végbemenjen, ahol a reprezentatív akció lezajlik.

A rendelkezésre álló források alapján ezt a két formát próbáltuk meg bemutatni a mágnásnegyed kapcsán.

---

¹ Marosi Ernő: A reprezentáció kérdése a 14-15. századi magyar művészetben. *Történelmi Szemle*, 1984/4. 517-538.

Az építészeti reprezentációt főleg gr. Festetics György építkezése révén elemeztük, hiszen a gróf mai Pollack Mihály tér és Bródy Sándor utca sarkán álló épülete olyan rezidenciális jellegű építkezés volt, ami minden formában megfelelt a palota-építkezések kritériumainak, és az ilyen épületekkel szemben támasztott követelményeknek. Elemzésre került a palota homlokzata, belső térszerkezete, művészeti stílusa, valamint a hozzá kapcsolódó kert is. Ahol a források ezt megengedték, igyekeztünk a negyed területén belül más palotákra is kitérni.

A reprezentáció aktív oldalát azok a társasági és magánéletbeli események képezték, amelyek a mágnásnegyed palotáinak falain belül zajlottak. Mivel ennek különböző fokozatai léteznek, kivételes esetben a legnyilvánosabb szinttől kezdve (pl. egy kiállítás lezajlása a palotában) a magánélet zárt világáig bezárólag, megpróbáltunk olyan eseményeket összeválogatni, amelyek megfeleltethetők a – Velkey Ferenc által felvázolt –² nyilvános, félnyilvános és zárt szinteknek. Itt elemeztük a különböző estélyeket, bálakat, kiállításokat, valamint a magánélet zárt, de ennél a társadalmi rétegnél egyszersmind nyilvánosságot is igénylő eseményeit: a házi multságokat és a családi ünnepeket, ebéd- és vacsorameghívásokat, valamint a szalonéletet.

8. Befejezés

A disszertáció befejezéseként annak megvizsgálására került sor, hogy a kialakult mágnásnegyed mit jelentett Budapest építészetén belül. Rávilágítottunk arra, hogy mindennek nemcsak lokális, kizárólag a Nemzeti Múzeum környékére kiterjedő jelentősége volt, hanem a főváros egészét is érintő jelentős hozadékkal bírt, elősegítve, hogy Budapest fölzárkózhasson az európai fővárosok sorába.

Ugyanakkor fontosnak tartottuk azt is kiemelni, hogy a negyed nemcsak a város életében játszott hangsúlyos szerepet, de meghatározó volt a magyar arisztokrácia nemzeti integrációja terén is. Korábban ezt a réteget hazaárulással, nemzetvesztéssel vádolták. A pesti építkezésük kapcsán azonban már nem illették őket ilyen vádakkal, sőt a Nemzeti Múzeum körüli építkezéseikben egyszersmind a nemzeti jelleg demonstrálását is felfedezni vélték.

9.

Azzal együtt, hogy a dolgozatunkban, amely nem művészettörténeti, hanem művelődés- és társadalomtörténeti aspektusból vizsgálta meg a pesti mágnásnegyed kialakulását, a képi források feltárását és elemzését nem tűztük ki célul, a dolgozat végén elsősorban a dolgozatban bővebben tárgyalt épületekről, személyekről válogattunk össze képanyagot. Ide került az az általunk készített táblázat is, amelyben összefoglaltuk az épületekhez kapcsolódó legfontosabb adatokat: az építetőt és az építést, a palota felépülésének az idejét, valamint az egykori telek- és a mai utcaszámot.

---

² Velkey Ferenc: A pesti főúri társasági élet néhány jellegzetessége az 1840-es években Széchenyi naplójának tükrében. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára, Püski Levente. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete. 2009. /A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete kiadványai/ 113-128.

A szerző tárgykörben született publikációi és előadásai

A gróf Károlyi-család Pesten. In: *Ahogy mi látjuk. Tanulmányok*. Szerk. Horváth Ildikó, Tornyai Anna. Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program. 2007. 95-114.

A pesti Festetics-palota. Egy 19. századi főúri rezidencia kialakulása. In: *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Budapest, 2012. 381-391.

Főúri reprezentáció a pesti Festetics-palotában. megjelenés előtt (2012)

A születő nagyváros. Jan Neruda (1834-1891) cseh író pesti levelei 1869-ből. *Tanulmányok Budapest Múltjából*. XXXV. Szerk. Szvoboda Dománszky Gabriella. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum. 2011. 93-131.

A mágnásnegyed első főúri palotái. *Előadás az ELTE BTK Művelődéstörténeti Doktori Program konferenciáján, 2008 május*.

Festeticsek és Károlyiak a mágnásnegyedben. *Előadás a Kossuth Klubban, 2011 február*.